

KANCELARIA SENATU
BIURO ANALIZ I DOKUMENTACJI
Dział Analiz i Opracowań Tematycznych

Opinia o zgodności projektu rozporządzenia
Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie jurysdykcji,
prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń
sądowych i dokumentów urzędowych dotyczących
dziedziczenia oraz w sprawie utworzenia europejskiego
certyfikatu spadkowego COM(2009)154 z zasadą
pomocniczości i proporcjonalności

OPINIE I EKSPERTYZY

OE-118

GRUDZIEŃ 2009

Materiał przygotowany przez Dział Analiz i Opracowań Tematycznych Biura Analiz i Dokumentacji.
Biuro zamawia opinie, analizy i ekspertyzy dotyczące poszczególnych projektów ustaw sporządzone
przez specjalistów reprezentujących różne punkty widzenia.
Wyrażone w materiale opinie odzwierciedlają jedynie poglądy autorów.

©Copyright by Kancelaria Senatu, Warszawa 2009

Redakcja techniczna:
Danuta Małgorzata Korzeniowska

Biuro Analiz i Dokumentacji Kancelarii Senatu
Dyrektor – Agata Karwowska-Sokołowska – tel. 022 694 94 32, fax 022 694 94 28,
e-mail: sokolows@nw.senat.gov.pl
Wicedyrektor – Ewa Nawrocka – tel.022 694 98 53,
e-mail: nawrocka@nw.senat.gov.pl
Dział Analiz i Opracowań Tematycznych tel. 022 694 98 04

Opinia

o zgodności projektu rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń sądowych i dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie utworzenia europejskiego certyfikatu spadkowego COM(2009)154 z zasadą pomocniczości i proporcjonalności

I. Uwagi wstępne

Odpowiedź na pytanie czy projekt rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń sądowych i dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie utworzenia europejskiego certyfikatu spadkowego z 2009 r. (nazywany dalej „projektem rozporządzenia w sprawach spadkowych”) spełnia przesłankę pomocniczości oraz czy uzasadnienie przedstawione przez Komisję Europejską co do zasady pomocniczości jest wystarczające, musi być poprzedzone krótkim omówieniem przyczyn trudności, na jakie napotykają obecnie mieszkańcy państw członkowskich przy realizacji swych praw spadkowych. Będzie więc mowa o różnorodności uregulowań materialnoprawnych (II) i kolizyjnoprawnych (III) w zakresie prawa spadkowego. Brak widoków na pełne ujednoczenie w ramach Unii prawa spadkowego materialnego. Prawo spadkowe państw członkowskich jest bowiem mocno związane z lokalną tradycją.

Dotychczasowe wyniki zmierzające do stworzenia ujednoczonych powszechnych regulacji kolizyjnoprawnych przyniosły nikłe rezultaty (będzie o nich mowa w rozdziale IV).

Stąd próba stworzenia takiej regulacji w ramach Unii Europejskiej zasługuje na uwagę i pozytywną ocenę. Prace, które w ramach tej próby wykonano, zostaną omówione w rozdziale V. Pozwoli to na udzielenie odpowiedzi na pytanie czy zalecenie przeprowadzenia szerokich konsultacji przed zgłoszeniem wniosku dotyczącego aktu

prawodawczego przez Komisję zamieszczone w art. 2 Protokołu w sprawie stosowania zasad pomocniczości i proporcjonalności zostało w omawianym przypadku zrealizowane.

Już na wstępie trzeba zauważyć, że za ujednoceniem międzynarodowego prawa spadkowego w ramach Unii Europejskiej i za wprowadzeniem ułatwień w dochodzeniu praw spadkowych przemawiają obserwacje procesów społecznych i gospodarczych w Unii, następujących dzięki zasadzie swobodnego przepływu kapitału i osób, swobodzie przemieszczania się i podejmowania zatrudnienia oraz swobodzie osiedlania się.

W wyniku tych procesów liczba spraw spadkowych z elementem zagranicznym w państwach Unii stale wzrasta. Wspomniany element zagraniczny najczęściej polega na zamieszkiwaniu spadkodawcy w chwili śmierci w innym państwie członkowskim niż kraj ojczysty, pozostawieniu przez spadkodawcę sum na koncie w banku zagranicznym, nieruchomości położonej za granicą lub w kraju ojczystym (gdy w chwili śmierci mieszkał za granicą)¹.

W związku z przystąpieniem do Unii nowych państw trzeba się liczyć z dalszym wzrostem w państwach członkowskich liczby spraw spadkowych powiązanych także z innym państwem członkowskim.

II. Różnorodność unormowań w prawie spadkowym państw członkowskich Unii

W większości państw członkowskich dziedziczenie oparte jest na konstrukcji sukcesji uniwersalnej. Dość istotne szczegóły dotyczące funkcjonowania tej konstrukcji w poszczególnych państwach przedstawiają się jednak rozmaicie. W niektórych państwach (np. w Polsce) mamy do czynienia z nabyciem spadku następującym *ipso iure* w chwili otwarcia spadku (z możliwością odrzucenia w określonym terminie), w innych wymaga się złożenia oświadczenia o przyjęciu spadku, a jeszcze w innych wydania odpowiedniego orzeczenia (do tej chwili spadek „spoczywa” – *hereditas iacens*). Rozmaicie ujęte są skutki niezłożenia przez spadkobiercę oświadczenia o przyjęciu lub odrzuceniu spadku. Daleko idące różnice dotyczą kręgu spadkobierców ustawowych.

Są jednak również systemy prawne, w których odrzucono konstrukcję sukcesji uniwersalnej.

W większości państw poza dziedziczeniem ustawowym dopuszczalne jest jedynie dziedziczenie oparte na testamencie. Są ustawodawstwa, które dopuszczają umowy o dziedziczenie (np. Austria, Niemcy). Są również państwa, których prawo zakazuje zawierania umów o zrzeczenie się dziedziczenia (np. Francja).

Tylko niektórym systemom prawnym znany jest system rezerwy (np. Francja), inne chronią interesy osób bliskich spadkodawcy posługując się instytucją zachowku (poza Polską m.in. Austria, Niemcy). Są jednak i takie państwa, w których spadkodawca korzysta z pełnej swobody testowania (Wielka Brytania).

Poważne różnice dotyczą stosunków pomiędzy współspadkobiercami i odpowiedzialności za długi spadkowe.

Oznacza to, że rozstrzygnięcie o uprawnieniach prawnospadkowych może przedstawiać się rozmaicie w zależności od tego jakie prawo (prawo jakiego państwa) zostanie w danym przypadku zastosowane. Następstwa ustalenia prawa właściwego dla sprawy spadkowej są doniosłe. Dowodzi to doniosłości norm kolizyjnych, które wskazują prawo właściwe.

III. Różnorodność krajowych unormowań kolizyjnych w zakresie prawa spadkowego

Różnice pomiędzy unormowaniami właściwości prawa dla spraw spadkowych poszczególnych państw są duże.² Dotyczy to także państw członkowskich Unii.

Dużym powodzeniem cieszy się łącznik obywatelstwa spadkodawcy. Wykorzystano go w prawie prywatnym międzynarodowym Austrii, Czech, Finlandii, Grecji, Hiszpanii, Italii, Litwy, Niemiec, Portugalii, Słowacji, Słowenii, Szwecji, Węgier. Dania tradycyjnie posługuje się łącznikiem domicylu spadkodawcy z chwili śmierci.

Oba wspomniane łączniki gwarantują jednolitość statutu spadkowego.

W niektórych państwach członkowskich dochodzi do rozczłonkowania (rozszczenia) statutu spadkowego. Dziedziczenie nieruchomości poddane jest prawu miejsca jej położenia (właściwość *legis rei sitae*), natomiast dziedziczenie ruchomości – prawu miejsca zamieszkania spadkodawcy w chwili śmierci. Rozwiązanie takie spotykamy w Belgii, Irlandii, Francji, Luksemburgu i Wielkiej Brytanii.

Rozszczenie statutu spadkowego zagraża wewnętrznej harmonii rozstrzygnięć (np. w sytuacji gdy oba wchodzące w grę systemy prawne przewidują odmienny krąg spadkobierców ustawowych). Stwarza liczne i niełatwe do rozwiązania trudności dostosowawcze.

Pod koniec ubiegłego stulecia w niektórych państwach członkowskich zaczęto w sprawach spadkowych wykorzystywać łącznik wyboru prawa. W ograniczonym zakresie wybór statutu spadkowego dopuszczają prawo niemieckie i włoskie, w o wiele szerszej

postaci przewiduje go Finlandia i Holandia. Największą zaletą tego rozwiązania jest uzyskiwana za jego pośrednictwem pewność prawa. Wybór prawa pozwala też uniknąć trudności dostosowawczych związanych ze stosowaniem obok siebie kilku systemów prawnych. Jego słabą stroną jest zaś to, iż umożliwia on obejście przepisów o zachowku.

W niektórych systemach prawnych napotkać można odrębne reguły kolizyjne dotyczące przedsiębiorstw albo szczególnych kategorii rzeczy o przeznaczeniu gospodarczym, społecznym lub rodzinnym. Z reguły poddaje się ich dziedziczenie prawu obowiązującemu w miejscu ich położenia (np. w Finlandii i Szwecji).

Przedstawiona różnorodność unormowań kolizyjnoprawnych utrudnia mieszkańcom Unii realizację praw spadkowych, prowadzi do napięć i kolizji pomiędzy systemami prawnymi państw członkowskich Unii.

Postępowanie spadkowe po tym samym spadkodawcy może toczyć się w różnych państwach (np. w państwie ojczystym, państwie ostatniego miejsca zamieszkania i państwach, w których pozostawił on spadek) i prowadzić do odmiennych wyników. Sąd każdego z tych państw poszukuje prawa właściwego na podstawie własnych norm kolizyjnych. Wyniki tych poszukiwań mogą być rozbieżne. Groźba trudnych do pogodzenia orzeczeń sądów różnych państw co do dziedziczenia po tym samym spadkodawcy jest więc realna.

IV. Dotychczasowe wysiłki zmierzające do ujednoczenia międzynarodowego prawa spadkowego

Prace nad ujednoczeniem kolizyjnoprawnej regulacji prawa spadkowego zostały podjęte już pod koniec XIX w. przez Konferencję Haską Prawa Prywatnego Międzynarodowego (1890, 1894). Prowadzono je w następnym stuleciu (1904, 1925, 1928). W 1928 r. powstał projekt unormowania konwencyjnego, który jednak nie został wcielony w życie.

Dopiero sesje ósma (1956) i dziewiąta (1960) Konferencji Haskiej doprowadziły do powstania projektu konwencji dotyczącej kolizji w przedmiocie formy rozrządzeń testamentowych, ratyfikowanej przez wiele państw (w tym Polskę)³.

Na sesji dwunastej przyjęto projekt konwencji o międzynarodowym zarządzie spadkiem (la convention sur l'administration internationale des successions). Nie odniosła ona większego sukcesu. Jej stronami są bowiem jedynie Portugalia, Czechy i Słowacja.

Podobnie też nie cieszy się powodzeniem konwencja przygotowana przez Konferencję Haską w 1989 r. o prawie właściwym dla dziedziczenia⁴. Ratyfikowana jedynie przez

Holandię weszła do porządku prawnego tego państwa na zasadzie jednostronnego nadania jej przez władze tego państwa mocy prawnej.

Wspomnieć też trzeba o przygotowanej pod auspicjami UNIDROIT Konwencji Waszyngtońskiej z 1973 o ujednoczeniu przepisów prawa materialnego regulujących formę testamentu. Ratyfikowały ją: Belgia, Francja, Irlandia, Italia i Portugalia. Na razie nie jest jej stroną Polska.

I wreszcie konwencja bazylejska z 1972 r. o rejestracji testamentów obowiązuje w stosunkach pomiędzy Belgią, Hiszpanią, Francją, Italią, Luksemburgiem i Holandią. Rejestry testamentów wprowadziły też Austria, Dania i Grecja.

Jak z tego wynika, podejmowane od dawna wysiłki w celu ujednoczenia różnych aspektów międzynarodowego prawa spadkowego przyniosły jedynie częściowe wyniki.

Głównym osiągnięciem jest ciesząca się dużym powodzeniem konwencja haska z 1961 r., która dotyczy jednak tylko jednego zagadnienia, a mianowicie formy testamentu. Nie wszystkie państwa członkowskie ją ratyfikowały, co stwarza trudności w tworzeniu jednolitej regulacji wspólnotowej.

V. Prace poprzedzające powstanie projektu rozporządzenia w sprawach spadkowych z 2009 roku

Zapowiedź podjęcia prac nad europejskim instrumentem w sprawach spadkowych pojawiła się w 1998 r. w tzw. Wiedeńskim planie działań (Plan d'action de Vienne). Zadanie takie wprowadzono do programu Rady z listopada 2000 r.

Przeprowadzenie prac studialnych powierzono Niemieckiemu Instytutowi Notarialnemu w Würzburgu. Na podstawie raportów krajowych z 15 państw członkowskich powstał w 2002 r. raport końcowy oraz propozycje ujednoczenia międzynarodowego prawa spadkowego. Propozycje te przedstawiono na konferencji w Brukseli w dniach 10 i 11 maja 2004 r.⁵, w której brali udział także przedstawiciele Polski.

I wreszcie 1 marca 2005 r. ogłoszona została Zielona Księga o dziedziczeniu i testamentach (Livre Vert sur les successions et testaments), zawierająca 39 pytań dotyczących właściwości prawa i jurysdykcji sądów w sprawach spadkowych, sposobów potwierdzania kwalifikacji spadkobiercy lub zarządcy spadku, rejestru testamentów, trustów itp.⁶.

Państwom członkowskim i środowisku naukowemu stworzono możliwość udzielenia odpowiedzi na postawione pytania. Odpowiedzi udzieliła też Polska.

Do podsumowania doszło na publicznym posiedzeniu w dniu 30 listopada 2006 r. W latach 2006 – 2008 nad przygotowaniem projektu pracowała grupa ekspertów powołana przez Komisję. W dniu 30 czerwca 2008 odbyło się też spotkanie ekspertów krajowych, w wyniku którego ogłoszono „Document de reflexion sur les successions à cause de mort”. Dokument ten został udostępniony państwu członkowskim. Stworzono możliwość ustosunkowania się do niego.

Powstanie projektu rozporządzenia w sprawach spadkowych z 2009 roku było więc poprzedzone trwającymi kilka lat pracami, w które zaangażowane były rządy i eksperci państw członkowskich. Konsultacje odbywały się na każdym etapie tych prac.

Uzyskany efekt jest pod wielu względami satysfakcjonujący. Na aprobatę zasługuje:

- a) objęcie zasięgiem regulacji nie tylko problematyki prawa właściwego, jurysdykcji oraz uznawania i wykonywania orzeczeń, lecz również podjęcie próby unormowania europejskiego certyfikatu spadkowego,
- b) nadanie normom regulującym właściwość prawa uniwersalnego zasięgu (wynika to z art. 1 zd. 1, art. 16 i art. 26),
- c) przyjęcie identycznego łącznika (łącznika miejsca zwykłego pobytu spadkodawcy z chwili śmierci) zarówno przy wyznaczeniu jurysdykcji ogólnej (art. 4), jak i prawa właściwego (art. 16),
- d) uszanowanie przy określaniu prawa właściwego zasady jednolitości statutu spadkowego, co gwarantuje przyjęty łącznik personalny,
- e) dopuszczenie w sprawach spadkowych wyboru prawa właściwego (art. 17, art. 18 ust. 3),
- f) dopuszczenie do głosu *legis rei sitae* gdy chodzi o szczególne uregulowania spadkowe w państwie członkowskim, dotyczące nieruchomości, przedsiębiorstwa i innych szczególnych rodzajów przedmiotów majątkowych ze względu na ich przeznaczenie gospodarcze i rodzinne (art. 22),
- g) uregulowanie przypadków kommorientów (art. 23),
- h) przyznanie pierwszeństwa rozporządzeniu przed konwencjami, których stronami są wyłącznie państwa członkowskie (art. 45 ust. 2),
- i) wprowadzenie obowiązku przekazywania informacji w ramach europejskiej sieci sądowej o ustawodawstwie i procedurach krajowych (art. 46),
- j) przyznanie jurysdykcji w zakresie przyjęcia lub odrzucenia spadku sądom (w rozumieniu przyjętym w art. 2 pkt (b)) państwa miejsca zwykłego pobytu spadkobiercy lub zapisobiercy,
- k) jurysdykcja pomocnicza sądów miejsca położenia przedmiotu majątkowego wchodzącego do spadku w sytuacji opisanej w art. 9,

l) sposób ujęcia klauzuli porządku publicznego w art. 27.

Rozwiązania te znacznie ułatwią i uproszczą dochodzenie praw spadkowych przez mieszkańców Unii.

Dalszych prac wymagają natychmiast postanowienia dotyczące czynności prawnych na wypadek śmierci - *mortis causa*.

VI. Test subsydiarności i proporcjonalności

Warto na początek przypomnieć zasadę sformułowaną w Białej Księdze, poświęconej przygotowaniu państw stowarzyszonych Europy Środkowej i Wschodniej do integracji w ramach wewnętrznego rynku Unii: „Ustawodawca Wspólnoty musi przestrzegać zasady subsydiarności i powinien tylko wtedy wydawać przepisy na poziomie wspólnotowym, kiedy na poziomie kraju lub regionu nie da się osiągnąć identycznego lub lepszego efektu” (ust. 2.10).

W myśl art. 5 ust. 2 Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską w dziedzinach, które nie należą do wyłącznej kompetencji Wspólnoty, „podejmuje ona działania, zgodnie z zasadą pomocniczości, tylko wówczas i tylko w takim zakresie, w jakim cele proponowanych działań nie mogą być osiągnięte w sposób wystarczający przez Państwa Członkowskie, natomiast z uwagi na rozmiary lub skutki proponowanych działań możliwe jest lepsze ich osiągnięcie na poziomie Wspólnoty”.

Jak podkreśla się w literaturze, sprawdzenie istnienia tej przesłanki wymaga przeprowadzenia dwustopniowej procedury⁷. Należy mianowicie sprawdzić:

1. czy cele rozważanego aktu nie mogą zostać osiągnięte w sposób wystarczający na szczeblu państw członkowskich, oraz czy
2. cele te ze względu na swój zakres lub swe skutki lepiej zrealizować na szczeblu Wspólnoty.

Tylko gdy występują równocześnie obie te przesłanki, właściwa jest Wspólnota. Jednocześnie zaś tylko wtedy test subsydiarności wypada pozytywnie.

W art. 5 Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską znajduje się też ust. 3 o brzmieniu: „Działanie Wspólnoty nie wykracza poza to co jest konieczne dla osiągnięcia celów niniejszego Traktatu”. Przepis ten formułuje zasadę proporcjonalności działań Wspólnoty wobec państw członkowskich. Jak podkreśla się w literaturze⁸ na treść tej zasady składają się trzy elementy: odpowiedniość, konieczność i proporcjonalność *sensu stricto*.

Wspólnota powinna więc wybrać odpowiedni rodzaj aktu, pozwalający najlepiej osiągnąć cel do którego zmierza. Spośród kilku możliwych aktów powinna wybrać akt najmniej uciążliwy (raczej niższej, niż wyższej rangi). I wreszcie ewentualne niedogodności wynikające z przyjętego rozwiązania „nie powinny być nieproporcjonalne do zamierzonego celu”⁹.

Jeżeli do osiągnięcia zamierzonego celu wystarczające jest wydanie dyrektywy, należy skorzystać z tej możliwości, a nie uciekać się do wydania rozporządzenia.

Cel, który Wspólnota pragnie osiągnąć wydając rozporządzenie w sprawach spadkowych jest określony w art. 65 pkt (b) Traktatu. Chodzi o ujednoczenie norm prawa prywatnego międzynarodowego dotyczących prawa spadkowego. Dzięki temu kolizje pomiędzy systemami prawnymi różnych państw będą mogły być rozstrzygane w sposób jednolity. Należy oczekiwać też jednolitości orzecznictwa sądów państw członkowskich w sprawach spadkowych. To oczekiwanie jest uzasadnione ze względu na zasięg proponowanej regulacji. Obejmuje ona bowiem nie tylko problematykę określania prawa właściwego, lecz także zagadnienia należące do międzynarodowego prawa postępowania cywilnego w szczególności jurysdykcję oraz uznawanie i wykonywanie szeroko rozumianych orzeczeń). Wesprzeć też trzeba pomysł stworzenia europejskiego certyfikatu spadkowego. Ułatwi to realizację praw spadkowych w innym państwie niż państwo, w którym certyfikat wydano.

Niedogodności wynikające z niejednolitości uregulowań kolizyjnych w sprawach spadkowych były dostrzegane od dawna. Wysiłki podejmowane w celu stworzenia jednolitego unormowania konwencyjnego nie przyniosły większych rezultatów (poza unormowaniem właściwości prawa do oceny formy testamentów).

Istniejąca niejednolitość stanowi jedną z przeszkód należytego funkcjonowania rynku wewnętrznego.

Przeszkodę tę można usunąć tylko przez wydanie rozporządzenia. Inny akt (np. dyrektywa) nie byłby wystarczający, nie pozwalałby bowiem osiągnąć zamierzonego celu.

VII. Wnioski

Odpowiedź na pytanie czy wymaganie subsydiarności i proporcjonalności w odniesieniu do rozporządzenia w sprawach spadkowych z 2009 r. jest spełnione, nie następuje trudności.

Jest to odpowiedź twierdząca.

Spełnione zostało też oczekiwanie szerokich konsultacji na wszystkich etapach poprzedzających powstanie projektu rozporządzenia.

W uzasadnieniu projektu przytoczono w sposób zwięzły okoliczności świadczące o tym, iż test subsydiarności jest spełniony.

Przypisy

- ¹ Według informacji statystycznych przytoczonych w aneksie do Zielonej Księgi (1.2) w latach 1999-2000 średnio 1,5% mieszkańców państw członkowskich Unii stanowili obywatele innych państw członkowskich (przy czym w Luksemburgu ta liczba zbliżała się do 20%, a w Belgii do 5%).
Wedle danych w liczbach bezwzględnych w Niemczech w tym czasie zamieszkiwało 1.858.000, we Francji ponad milion, w Wielkiej Brytanii 859.000, w Belgii 563.000 obywateli innych państw członkowskich. Obliczono też, że 11,7% Irlandczyków, 8,2% Portugalczyków i 4,2% Greków mieszkało w omawianym okresie w innych państwach członkowskich.
Wedle danych z tych samych źródeł we wspomnianym okresie od 800.000 do miliona obywateli niemieckich miało nieruchomości za granicą (głównie w Hiszpanii, Włoszech i Francji).
- ² Opisałem je w pracy pt. Dziedziczenie ustawowe w prawie prywatnym międzynarodowym. Metody regulacji własności prawa, Katowice 1973, s. 13 i n.
- ³ Na jej temat por. A. Mączyński, Dziedziczenie testamentowe w prawie prywatnym międzynarodowym. Ustawowe i konwencyjne unormowanie problematyki formy, Warszawa-Kraków 1976, s. 43 i n.
- ⁴ Na jej temat por. A. Wysocka, Prawo właściwe dla dziedziczenia, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2007, z. 2, s. 561 i n.
- ⁵ Całość materiałów ogłoszono w pracy pt. Les successions Internationales dans l'UE. Perspectives pour une Harmonisations, Bruxelles 10-11.05.2004. Na temat tych prac por. T. Pajor, O projekcie harmonizacji międzynarodowego prawa spadkowego w Unii Europejskiej, [w:] *Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Sołtysińskiemu*, red. A. Nowicka, Poznań 2005, s. 877-888; J. Pazdan, Ku jednolitemu międzynarodowemu prawu spadkowemu, *Rejent* 2005, nr 3, s. 9 i n.
- ⁶ Por. M. Pazdan, Zielona Księga o dziedziczeniu i testamentach – propozycje odpowiedzi na pytania, *Rejent* 2006, nr 5, s.16-26.
- ⁷ Por. F. Emmert, M. Morawiecki, *Prawo europejskie*, Warszawa-Wrocław 2002, s. 157; M. Ahlt, M. Szpunar, *Prawo europejskie*, Warszawa 2005, s. 68; Z. Brodecki i inni, *Traktat o Unii Europejskiej. Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską. Komentarz*, Warszawa 2006 uwagi do art. 5
- ⁸ Por. A. Frąckowiak-Adamska, Zasada proporcjonalności w traktacie ustanawiającym Konstytucję dla Europy, w: *Konstytucja dla Europy – przyszły fundament Unii Europejskiej*, Zakamycze 2005, s. 100 i n.; D. Miąsik, „Nowe” ujęcie zasady proporcjonalności w Konstytucji dla Europy, w: *Konstytucja...*, s. 112 i n.
- ⁹ A. Frąckowiak-Adamska, *Zasada proporcjonalności jako gwarancja swobód rynku wewnętrznego*, Wolter Kluwer Polska, 2009 r., s. 100.

